

Pohjoiseuraasialaisten uskontoa ja yhteiskuntaelämää

GUSTAV RÄNK *Die heilige Hinterecke im Hauskult der Völker Nordosteuropas und Nordasiens.* — FF Communications N:o 137. Helsinki 1949.

GUSTAV RÄNK *Das System der Raumeinteilung in den Behausungen der nord-eurasischen Völker.* I—II. — Skrifter utgivna av Institutet för Folklivsforskning vid Nordiska Museet och Stockholms högskola. 2—3. Stockholm 1949, 1951.

Prof. Ränkin mainitut tutkimukset liittyvät sikäli läheisesti toisiinsa, että kummassakin — edellisessä yksinomaisesti — käsitellään ns. kotipalvontaa sekä itäeurooppalaisen talonpoikaiskulttuurin että pohjoiseuraasialaisen metsästäjä- ja paimentolaiskulttuurin keskuudessa. Tähän uskontohistorialliseen ongelmaan taas kytkeytyy taloudellisia ja yhteiskunnallisia kysymyksiä, joita voidaan ymmärtää vain toistensa valossa. Lukuun ottamatta niitä omakohtaisia havaintoja, joita tekijä on aikoinaan tehnyt Virossa ja sen ympäristöalueilla, ilmoitettavana olevat teokset perustuvat laajaan, suureksi osaksi venäjänkieliseen kirjallisuuteen. Mainittakoon, että jo aikaisempi tutkimus (mm. Uno Harva) on kiinnittänyt huomiota pohjoiseuraasialaisten asunnon permantotilan jaossa ilmeneviin uskonnollis-yhteiskunnallisiin piirteisiin.

Tekijä voi esittää useita mielenkiintoisia tutkimuksia. Niinpä hän toteaa, että itäeurooppalaisen (itämerensuomalaisten, Suomen ja Viron ruotsalaisten, balttien, venäläisten, Itä-Venäjällä asuvien suomensukuisten kansain) tupa- (savutupa-) asunnon tietyt rakenteelliset seikat (esim. kattoa kannattavat hirret) ovat muodostaneet ulkonaiset puitteet permantotilan jaolle. Se voidaan havaita ensinnä permantoalan jakamisessa pituussuuntaan kahteen osaan, nim. miesten ja naisten puoleen, joista jälkimmäinen käsittää tavallisesti oikeassa ovinurkassa sijaitsevan uunin. Tälle yleiselle järjestykselle oli ominaista, että perheen vuode oli naisten puolella ja yhteinen ruokapöytä miesten puolella. Jälkimmäisen paikka on myöhemmin aikoina ollut tavallisesti miesten puolen peränurkassa. Tekijä voi kuitenkin osoittaa todennäköiseksi, että yhteinen ruokapöytä on alunperin sijainnut tosin miesten puolella, mutta sivuseinällä vastapäätä uunia ja kuulunut vain miehille; naiset ovat aterioineet erikseen omalla puolellaan tupaa. Miesten puolella peränurkassa, jossa muinainen kotipalvonta tapahtui, käytettiin alunperin pöytää vain juhlina. Mainitun peränurkan pyhydestä johtui, että se vanhempina aikoina oli naisille tabu.

Mielenkiintoinen huomio on toiseksi se, että itäeurooppalainen tupa oli myös poikittaissuunnassa jaettu 2—3 vakituisen permantoalaan, jotka yhteiskunnallisesti katsoen olivat eriarvoisia, peräosan ollessa arvokkain ja ovipuolen vähäarvoisin. Tässäkin tapauksessa edellä mainitut kattohirret tms. ovat muodostaneet rajan eri permantoalojen välille. Kiintoisa on toteama, kuinka eri itäeurooppalaisilla maanviljelijäkansoilla on esiintynyt samanlaisia käyttäytymissäännöksiä siinä kohden, miten kauas ovesta peräseinää kohden vieraiden, esim. kosimaan tultaessa, oli lupa astua loukkamatta perinnäistapaa.

Eniten huomiota tekijä on, kuten sanottu, kiinnittänyt tuvan arvokkaimpaan osaan, miesten puolen peränurkkaan, joka sijaitisi vinosti vastapäätä uunia. Niinkuin jo mainittiin, siellä oleva ruokapöytä on tekijän mukaan suhteellisen myöhäinen tulokas. Joka tapauksessa pöydän yläpäässä, tuvan pyhän peränurkan kohdalla on eri kansain parissa ollut isännän kunnia-paikka sekä aterioitaessa että yleensä kotielämässä, samoin sinne on sijoitettu arvokkaammat miesvieraat. Mutta toisaalta se on ollut sekä vieraille että naisille tabu. Perheen yhteisessä pöydässä aterioitaessa on ilmennyt erilaisia tapoja, joista eri sukupuolten ja eri ikäpolviin kuuluvien istumajärjestys on riippunut; ymmärrettävää on, että suurperhe tässä kohden tarjoaa tutkijalle runsaimman aineiston.

On ihmeteltävää, kuten tekijä monipuolisesti osoittaa, että pakanuuden-aikainen tuvan peränurkan pyhyys on aivan nykyaikaan asti hyvin säilynyt ortodoksisen kirkkoon kuuluvan väestön parissa, mutta että luterinuskosten talonpoikienkin keskuudessa tapaamme siihen liittyneitä muinaisuskomuksia. Mainittakoon, että pyhäinkuvat käsiteltiin kodinhaltijain (esi-isien) edustajiksi ja niitä palvottiin uhrein ja rukouksin (esim. Karjalassa, Inkerissä). Joka tapauksessa tekijä on voinut osoittaa, että tuvan peränurkassa on erilaisissa elämän tilanteissa, kuten avioliittoa solmittaessa, uutta taloa rakennettaessa, kuoleman käytyä, tiettyjä vuotuisjuhlia vietettäessä, erilaisia maanviljelysseremonioita suoritettaessa, karhunpeijaisten yhteydessä, toimitettu pohjaltaan pakanallisia menoja. Asukkaiden kristinuskosta huolimatta on pyhä peränurkka mm. Ränkin tutkimuksessa todettu enemmän tai vähemmän selvästi ilmeneväksi kodinhaltijan (vainajien) kuvitelluksi tyyssijaksi, jossa eri tilanteissa vielä tuonoin uhrattiin. Tekijä on tuvan pyhän peränurkan ongelmia selvitellessään voinut myös nojautua toisten tutkijain tuloksiin. Mainittakoon tässä yhteydessä Martti Haavion laaja teos suomalaisista kodinhaltijoista (1942).

Ränkin tutkimuksen kannalta on tärkeä votjakkien ja tšeremissien hirsinen, nelinurkkainen uhrimaja (votj. *kuala, kua*), jota lisäksi käytetään kesällä keittiönä ja ruokailupaikkana; aikaisemmin samanlainen rakennus oli jokapäiväisenä asuntona. Tulisija on huoneen keskellä, joten rakennus (asunto) muistuttaa siinä kohden primitiivisiä pohjoiseuraasialaisia kota-asuntoja, joita tekijä käsittelee jälkimmäisen teoksensa toisessa osassa. Näin ollen votjakkien ja tšeremissien uhrimajat voivat todennäköisesti valaista itäeurooppalaisen talonpoikiasunnon permantotilan eri osien entisiä funktioita. Näiden uhrihuoneiden sisäisestä järjestyksestä, johon etenkin U. Harva tutkimusmatkoillaan kiinnitti huomiota, on syytä mainita, että niiden koko peräosa oli varattu kulttitarkoituksiin ja oli vailla seinäpenkkiä. Siellä oli tav. vasemmassa peränurkassa tai myös peräseinän keskellä hylly, jonne suvun vainajalle (kodinhaltijoille) tarkoitetut uhrin panttiin. Rakennus oli pituus-suunnassa jaettu kahtia, vasempaan miesten ja oikeaan naisten puoleen, ts. pyhä peränurkka oli sielläkin miesten puolella. Peräseinän pyhydestä johtui, ettei ruokapöytä eikä toisaalta isännän kunnia-paikka voinut sijaita siellä; ruokapöytä olikin ovinurkassa ja isännän paikka jossain sen lähellä. Naiset, jotka sukueksogamian vallitessa olivat vieraasta suvusta, samoin kuin lapset ja vierassukuiset miehet eivät saaneet mennä uhrimajan peräosaan. Tämän valossa ymmärrämme, miksi mainitut henkilöt myös itäeurooppalaisessa

talonpoikaistuvassa ovat, vanhoilta ajoilta periytyneen tavan mukaisesti, karttaneet pyhää peränurkkaa, joka siis sijaitsi miesten puolella. — Prof. Ränkin mainituista teoksista ilmenee mitä selvemmin itäeurooppalaisen talonpoikaistuvan eri osien funktioiden ja niihin liittyneiden uskonnollis-yhteiskunnallisten tapojen merkittävä samankaltaisuus eri kansoilla.

Pohjois- ja Keski-Aasiassa sekä Euroopan puolella Lapissa ja porojurakkien keskuudessa tavataan alkukantaisilla kansoilla pääasiassa kolme asuntotyyppiä: kartiomainen riukukota, enemmän tai vähemmän maan sisään upotettu maja ja huopajurttu, joka jälkimmäinen mainitaan kiinalaisissa lähteissä 3.—2. vuosisadalla e.Kr. Kaikkien näiden asuntomuotojen tilanjakoa tekijä yksityiskohtaisesti tarkastelee alueen monien metsästäjä- ja poronhoitajakansain sekä varsinaisten nomadien keskuudessa. Lähdekirjallisuuden laadusta tietenkin riippuu, miten perusteellinen hänen esityksensä kunkin kansan kohdalla on. Tekijä mainitsee, että hänen tutkimuksensa lähtökohtana on vanhempien ja lasten muodostama pienperhe, koska se on ylipäänsä ollut koko pohjoisessa Euraasiassa vanha ja säännönmukainen talous- ja asuinyksikkö. Ilmeistä kuitenkin lienee, että eri puolilla Siperiaa tavatut suuret asuntoyhteisöt ovat tutkimuksen kannalta hyvin mielenkiintoisia edellyttämällä, että niistä (esim. obinugrilaisista) on materiaalia käytettävissä. Tekijän tutkimustuloksista, mikäli ne koskevat pohjoisen Euraasian primitiivisten kansain asunnon tilanjakoa, ilmenee, että sikäläisellä alueella on esiintynyt melkoisia eroavuuksia. Voidaan erottaa kolme kulttuuripiiriä: 1) paleoaasialaiset, 2) pohjoiset sisämaan metsästäjät ja poronhoitajat sekä 3) Keski-Aasian paimentolaiset. Ensinmainittujen, luultavasti hyvin vanhan arktisen kulttuurimuodon edustajien, asunnon tilanjaolle on ominaista, että asunnon peräosa tulisijan takana on varattu istuin- ja makuupaikaksi; siitä johtuu, että peräosalla ei ole kultillista eikä taloudellista merkitystä; sama ilmiö tavataan muuten myös eskimoilla ja pohjoisintiaaneilla; paleoaasialaisten asunnossa ei myöskään miehillä ja naisilla ole tarkoin määrättyjä paikkoja. Toisaalta on huomattava, että paleoaasialaiseen asunnon tilanjakosysteemiin on enemmän tai vähemmän vaikuttanut mannersiperialainen asumistapa. Ratkaisematta jää kysymys, onko paleoaasialaisilta kokonaan puuttunut asunnon rituaalinen takaovi, joka on ollut kuvaava edellä mainituille ryhmille 2—3. Mannersiperialaisessa kartiomaisessa kodassa käytetään perheen oleskelupaikkana asunnon keskiosaa, jonka tulisija jakaa kahtia. Peräosa ja ovipuoli sekä niiden välinen keskiala on varattu enimmäkseen taloutta ja osaksi kotikulttia varten. Tästä tilanjaosta johtuu, että istuin- ja makuupaikat sijaitsevat keskiosassa seinän vierellä siten, että vanhemmat ja pikkulapset asettuvat tavallisesti oikealle, varttuneet lapset vasemmalle puolelle. Paimentolaisten jurtan tilanjako eroaa melkoisesti edellisestä. Se jakautuu ensinnä pituussuunnassa miesten ja naisten puoleen, joista edellinen on vasemmalla ja jälkimmäinen oikealla. Perheen vuode on jurtan perällä samoin kuin isännän istuinpaikka, siis samalla kohdalla kuin missä Siperian metsästäjien kodassa pidetään keittoastioita ja missä kotikultti enimmäkseen suoritetaan. Jurtassa taas kulttipaikka on tosin peräosassa, mutta vasemmalla miesten puolella. Perheen jäsenistä sijaitsevat varttuneiden lasten, etenkin poikien, istuinpaikat vasemmalla puolella jurttua, vanhempien ja pikkulasten peräosassa. Oikea puoli on varattu pääasiallisesti naisten taloustoimille.

Nomadien jurtassa, missä liesi katkaisee efektiivisen asuintilan kolmelta puolelta, ovenpuoleisen sivun jäädessä vapaaksi, voidaan kuitenkin havaita jälkiä metsästäjien kodan permantotilan 3-jakoisuudesta; samaten kummankin ryhmän keskuudessa on mainittujen kolmen osan arvojärjestys sama: ovenpuoli on sosiaalisesti vähäarvoinen, keskiosa perheen tavallinen oleskelupaikka ja peräosa arvokkain ja pyhin. Yhtymäkohta on myös se, että miesvieraat niinikään paimentolaisten parissa asettuvat vasemmalle puolelle jurttaa nuorempien perheenjäsenten osastoon, ts. suunnilleen samalle kohdalle kuin pohjoisilla kansoilla. Kummallakin alueella on siis kaksi kunnia-istuinpaikkaa: toinen isännän ja toinen vieraan; kodassa ne ovat vastakkain, mutta jurttassa vierekkäin. Tekijä pitää paimentolaisten asunnon tilanjakoa metsästäjien ja poronhoitajien tilanjakosysteemistä syntyneenä, kuten toisaalta koko nomadikulttuuria metsästäjäasteesta kehittyneenä. Ränk on muuten todennut, että pohjoisten metsästäjien permantotilan jakosysteemi esiintyy kaukana etelässä iraanilaisilla vuoristokansoilla. Toisaalta Keski-Aasian nomadien asunnon permantoalan jako tavataan kaikilla toisillakin Aasian paimentolaisilla. Laajoin perusteluin tekijä tulee siihen tulokseen, että nomadien asunnossa sen perällä sijainnut isännän kunniapaikka on ainakin Keski-Aasian paimentolaiskuninkaiden teltoissa todettavasti hyvin vanha — sehän tunnetaan mm. kuningas Attilan hovista — ja että tapa on syntynyt juuri paimentolaisten parissa.

Tekijä toteaa teoksensa loppupuolella, että itäeurooppalaisten talonpoikaistupien poikittainen, arvonäkökohtiin perustuva 3-jakoisuus ja perheen makuupaikan sijainti muistuttavat pohjoiseuraasialaista systeemiä, kun taas tuvan jako miesten ja naisten puoleen ja kulttipaikan sijainti tuovat mieleen Keski-Aasian paimentolaisten järjestyksen. Valaistakseen näiden samankaltaisuuksien esiintymistä hän vertaa itäeurooppalaisia tupia ja pohjoiseuraasialaisia kotia mm. Skandinavian esihistoriallisiin rakennuksiin. Silloin voidaan todeta useita paralleleleja (asunnon poikittainen 3-jakoisuus — keskiosan muodostaessa perheen varsinaisen oleskelupaikan — ja näiden permantoalojen erilainen yhteiskunnallinen arvo, miesten ja naisten ateriointipaikat, asunnon pyhä paikka peränurkassa vinottain kohti uunia, rituaalinen yms. takaovi, asunnon jakautuminen pitkittäin miesten- ja naistenpuoleen, makuupaikka uuninpuoleisella seinällä, isännän istuinsija ja sitä vastapäätä sijainnut vieraan kunniapaikka). Tekijä katsoo, että muinaisskandinaaviset asunnot, joissa tulisija oli huoneen keskellä, kuvastavat mainittuine 3-jakoisuuksineen ja kaksine vastakkaisine kunniapaikkoineen samanlaista systeemiä kuin mikä tavataan pohjoiseuraasialaisilla metsästäjillä ja poronhoitajilla. Mainittu samankaltaisuus johtuu tekijän mukaan siitä seikasta, että pohjoiseuraasialaisasunnon permantoalan jakosysteemi on kaukana muinaisuudessa ulottunut arktiselta rajalta yli koko Pohjois-Euroopan kohti etelää. Oletta-
mastaan hän tukee sillä seikalla, että koko Pohjois-Euroopassa on reliктеinä säilynyt primitiivisiä asuntotyyppejä (mm. kartiomainen kota). Votjakien ja tšeremissien mainitut uhrihuoneet, joissa kulttipaikka on paikoin keskellä peräseinää ja joissa lienee ollut rituaalinen takaovi, olisivat tällöin viimeiset 4-nurkkaisissa hirsirakennuksissa tavattavat jäännökset pohjoiseuraasialaisesta asunnon tilanjaosta; eurooppalaisten talonpoikaistupien diagonaalisyteemi taas olisi jälkimmäisen osittain muuntunut järjestelmä. Eurooppalaisessa

talonpoikaistuvassa esiintynyt jako miesten- ja naisten puoleen olisi Euroopassa tapahtunut itsenäisesti riippumatta samanlaisesta kehityksestä Aasian paimentolaisilla. Tällöin voidaan mm. viitata siihen, että jälkimmäisillä perheen vuode ja isännän kunniapaikka ovat sijainneet keskellä peräseinää, mistä ei edellisistä asunnoista ole tietoja.

Prof. Ränkin teos on sanan parhaassa merkityksessä näköaloja aukova. Alallaan sitä epäilemättä voidaan pitää uranuurtavana. On syytä onnitella tekijää onnistuneesta teemanvalinnasta, tutkimusaiheen, joka ehkä aluksi näyttää suppealta, mutta johon todellisuudessa sisältyy pitkä jakso maantieteellisesti laajan alueen yhteiskuntaelämän historiaa, ennen kaikkea perhelaitoksen vaiheita erilaisilla kulttuuritasoilla ja erilaisissa taloudellisissa ja sosiaalisissa olosuhteissa. Enemmän tai vähemmän samankaltaisten kulttuurielementtien toteaminen suuremmalla tai pienemmällä alueella ei tietenkään ole erikoisen vaikea tehtävä. Luonnollista on, että vastainen tutkimus mm. asunnon eri osien taloudellisten, yhteiskunnallisten ja uskonnollisten funktioiden suhteen pyrkii luomaan uutta valoa probleemiin, mistä oikeastaan johtuvat tällä alalla esiintyneet alueelliset samankaltaisuudet, joiden olemassaolo on ennen kaikkea prof. Ränkin teoksessa tullut selvitettyksi ja joille siinä on myös löydetty monesti tyydyttävä tai ainakin tarkoin punnittu selitys.

E. A. VIRTANEN